

DRAMATİK BİR HUZUR MÜCADELESİ: MÜBADELE

Bülent KARA *

Özet : Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılcı politikası sonucunda diğer pek çok millet gibi Rumlar da Türklerle birlikte yaşamaya başlamış ve bu birliktelik uzun bir dönem devam etmiştir.

Ancak dış güçlerin kışkırtıcı çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun hoş görülme yönetimine rağmen amacına ulaşmış ve birliktelik bozulmaya başlamıştır.

I. Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı iç ilişkilerde genel anlamda huzur dönemi değil bir çatışma dönemidir. Bu dönem aynı zamanda Türk ve Rumların bir arada yaşama olasılığını ortadan kaldıran bir dönüm noktasıdır.

Barış görüşmelerinin yapıldığı Lozan'da bu birlikteliğin bitirilmesinin resmileştirilmesi kaçınılmazdı. Diğer devletlerin de istekleriyle işin çözümü için mübadele fikri benimsendi.

Ancak bu huzur mücadelesinin sonuçları savaş acılarını aratmayacak kadar dramatik olmuştur.

Anahtar Kelimeler : I. Dünya Savaşı, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Mübadele, Lozan, Türk-Rum.

1. Giriş

İnsanoğlu tarih sahnesine çıktığı andan itibaren kendisi için en iyi yaşam koşullarının bulunduğu alanları ele geçirmek istemiştir. Bu istek, toplumlarda hareketlilik meydana getirdiği gibi rekabet ve savaşa duygusunu da oluşturmuştur.

Bu anlayışla bakıldığında Türk tarihinin de bu doğal akış içerisinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin; Türklerin Orta Asya'daki hareketleri, göçler ve göçlerden etkilenen diğer kavimlerin durumları bu tür hareketler içerisinde ele alınabilir.

Türk tarihindeki önemli göç dalgalanmalarından biri de 1071 tarihinde kazanılan Malazgirt Zaferinden sonra gerçekleşmiştir. Bu zafer sonrasında tarih boyunca pek çok kavme ev sahipliği yapan Anadolu toprakları bundan sonra Türk kavminin bir kısmının ikametgahı olmuştur. Fetih sonrasında Anadolu'ya Türk nüfus yerleştirilmiş ve böylece bölgeye Türk damgası vurulmuştur.

Anadolu'nun Türkleştirilmesi çabasına Osmanlılar döneminde Balkanlarda elde edilen topraklar da dahil edilmiştir. Yalnız burada şu hatırlatma yapılmalıdır: Bazı devletler vardır ele geçirdiği topraklardaki farklı etnik kökenleri bir şekilde yok eder. Örneğin, göç ettirir; köleleştirir, asimile eder. Bazı devletler de vardır ki bunların hiç birini yapmaz, bazı haklar tanır ve o grupların yaşamasına fırsat verir.

* Dr., Atatürk Üni., Ağrı Eğitim Fakültesi, OÖSAE-Tarih Öğretmenliği ABD.

İşte Osmanlı İmparatorluğu bu ikinci gruba dahil edilebilecek bir yapıdadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hoşgörülü yönetim anlayışının nedenleri hem Türk kültüründe hem de benimsenen İslam dininin kuralları içerisinde aranmalıdır. Neticede zengin iki kültürle desteklenen bu yönetim anlayışının, insanlık tarihi açısından da oldukça erdemli bir davranış şekli olduğu görülmektedir. Fakat, bu uygulama Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama süreciyle birlikte, özellikle Türk kesim adına oldukça olumsuz sonuçlara zemin hazırlayan bir politika olmuştur

Osmanlı İmparatorluğu özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürekli göçmen meseleleriyle ve kendi içinde erdemli bir yaşam hakkı sunmuş olduğu farklı etnik grupların taşkınlıklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Göçler konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu en fazla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında özellikle Balkanlar'dan gelenler ve yine bu bölgede Balkan Savaşları'nın çıkması ile karşılaşılan yoğun nüfus dalgalanmaları uğraştırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenler konusunda en çok uğraştığı dönemlerden biri de I. Dünya Savaşı dönemidir. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve hemen ardından İtilaf Devletleri ve onların istekleri doğrultusunda hareket eden Yunanlıların taşkınlıklarıyla, binlerce Türk, canlarını kurtarmak amacıyla iç bölgelere veya İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Fakat gerçek anlamda ortada bir İstanbul Hükümeti olmadığından ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde baş gösteren Ulusal Kurtuluş Savaşı ve onun temsil merkezi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi de düşmanla savaştığı için bu sorunlarla pek ilgilenememiştir. Dolayısıyla göçmenler adeta kendi sorunlarıyla baş başa kalmışlardır. Ankara Hükümeti'nin göçmenlerle ilgilenmesi düşmanın Anadolu'dan çıkarılması sonrasında mümkün olabilmıştır.

Buraya kadar ifade edilen kısım fiili savaş döneminin sıkıntılarıdır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Bu göçler, Anadolu'da zaten çoğunlukta olan Türk nüfusu daha da arttırmıştır. Bu nüfusun genel düşüncesi ise şöyle değerlendirilebilir: Bu nüfus; kendisine acı çektiren ve İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Yunanlılara ve onları bir şekilde destekleyen Ermeni ve özellikle Rum kesime karşı kızgınlık duymaktadır...

II. Ufukta Yeni Bir Dönem Beliriyor

Üst üste girdiği savaşlardan dolayı iyice zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu, gerek Batılıların ve gerekse kendi nüfusunu oluşturan bazı grupların gözünde tarihteki ömrünü tamamlamıştı. Bu iki grup, yani Batılılar ve işbirlikçileri Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiği konusundaki düşüncelerinde kararlıydılar. Fakat, Türk milletinin de sonunun geldiği yönündeki düşünce ve eylemlerinde yanılğı içindeydiler. Çünkü, Anadolu'da bir avuç Türkle başlayan ve her geçen gün büyüyen Ulusal Kurtuluş Savaşı özellikle Batı Cephesinde elde edilen başarılarla hızla zafere yaklaşıyordu.

26 Ağustos 1922’de Başkomutan’ın verdiği emirle başlayan Büyük Taarruz uzun zamandan beri özlenen zaferi kazandırmıştır.

İngilizlerin “ele geçirilmesi imkansız” olarak değerlendirdikleri Yunan mevzileri bu savaşta bir saat içerisinde ele geçirilmiş ve Yunan ordusunun büyük bir kısmı Dumlupınar’da sıkıştırılmıştı.¹ 30 Ağustos’ta Yunan kuvvetleri tamamen kuşatılmış, büyük kısmı imha edilmiş ve 1 Eylül 1922 günü: “*Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir, ileri!*” emrinin verilmesiyle de adeta mucize gerçekleşmiştir.

Bu emirle birlikte İzmir yönünde ilerleyen Türk kuvvetleri 1 Eylül’de Uşak’ı, 2 Eylül’de Eskişehir’i, 3 Eylül’de Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir ve Gördes’i, 6 Eylül’de Balıkesir ve Bilecik’i, 7 Eylül’de Aydın’ı, 8 Eylül’de Manisa’yı kurtardı. Geçtiği yerleri yakıp yıkan Yunan ordusunun, bu vahşetini İzmir’de de göstermemesi için I. Orduya 7 Eylül’de verilen emirle İzmir’e girmesi istendi.² Yunan ordusu lehinde yapılan bütün tahminler alt üst olmuştu.

Türkler zafer kazanmıştı. Bu elbette ki çok büyük bir başarıydı. Bu çalışmayı ilgilendiren kısım zaten bu zaferden sonraki manzaradır. Çünkü bu bölgelere yerleşmek amacıyla gelen bir Helen politikası vardı. Yani başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Yunanlıların ve onlarla işbirliği içinde olan yerli Rum ve diğerlerinin hesap günü gelmişti. Bölgenin gerçek sahipleri olan Türklere eziyet eden bu gruplar, istila edip taşkınlıklarda buldukları bu topraklarda şimdi kalabilir miydi? Bu gruplar ve Türkler yan yana- iç içe huzur içinde yaşayabilir miydi?

III. Mübadele Fikrinin Gelişimi

Türkiye ile Batılı devletler arasında yapılması düşünülen Barış Antlaşması’nın esaslarını belirlemek amacıyla Lozan’da toplantılar yapıldığında Yunanistan’la Türkiye arasında mübadele yani nüfusun karşılıklı değişimi konusu da ele alınmıştır.³

Yunan ordusunun yenilgisiyle Anadolu’dan Yunanistan’a olan göçün artması, Lozan Barış Konferansı’na katılanları bu konuda bir çözüm bulmaya yöneltmiştir. Bu amaçla konferans; Dr. Fridtjof Nansen’i⁴ görevlendirmiştir.⁵

1 Aralık 1922 tarihinde Ouchy Şatosunda İngiliz delegasyon başkanı Lord Curzon yönetiminde gerçekleşen oturumda Nansen düşüncelerini açıklama fırsatı bulmuştur. Nansen konuşmasında: Yakın-Doğu’da gerçek bir barışın ve ekonomik sağlamlığın oluşması için mübadelenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.⁶ Nansen, Yakın-Doğu’da halkların iç içe girmişlikten

¹ Lord Kinross, Atatürk. Bir Millet’in yeniden Doğuşu, İstanbul, 1990, s. 366.

² Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Komisyon, Ankara, 2002, s. 135.

³ Bülent Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923-1950), (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2004, s. 93.

⁴ Norveçli Kaşif, Okyanus Bilimci, Büyükelçi.

⁵ Yahya Koçoğlu, Azınlık Gençleri Anlatıyor, İstanbul, 2001, s.222.

⁶ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, I/I, İstanbul, 2001, s. 128.

kurtarılmasının barışın oluşumunda önemli rol oynayacağını, ekonomik zorlukların çözümü için de mübadelenin en hızlı ve en etkili yol olduğunu söylemeği ihmal etmemiştir.⁷

Nansen yapılacak olan nüfus değişiminin sadece Yakın-Doğu barışına değil, Avrupa barışına da katkıda bulunacağını söylemiştir.⁸

Nansen, mübadelenin güçlüklerine ise şu sözlerle değinmiştir: “.... Şüphesiz, bu sorun, ağır güçlüklerle karşı karşıyadır. Sayıları bir milyondan çok olan ve kendileri için yabancı yeni bir ülkeye taşınmak üzere yurtlarından çıkartılacak insanların sınıflandırılmasının, arkada bırakmak zorunda kalacakları kişisel mallarının ve mülklerinin kaydedilmesinin, değerlendirilmesinin ve tasfiye edilmesinin, bu mallara karşılık haklı olarak istemek durumunda oldukları zarar-giderimlerin (tazminatın) ödenmesinin ortaya çıkartabileceği sorunları düşünecek herkese, bu güçlükler, bitmez tükenmez görünecektir. Öte yandan, bu güçlüklerin, şu sırada, daha önce varmış olabilecekleri büyüklükten hiç olmazsa daha küçük olduğu ve nüfus mübadelesinin şimdi yapılmasından yana güçlü nedenlerin bulunduğu da hatırlanmalıdır....”⁹

Nansen, Türk-Yunan barışının sağlanması için gayret sarf ederken İngiliz temsilci Lord Curzon, oturumda, Yunanlıları acınacak durumda göstererek adeta bir Yunan temsilciliğine soyunmuştur.¹⁰

Oturumun bu gidişatı karşısında Türk delegasyon başkanı İsmet Paşa; Rumların durumunun Türk azınlığın durumundan daha kötü olarak gösterilmesini eleştirmiş ve meselenin ekonomik yönden ziyade insani boyutuyla ilgili olması gerektiğini belirtmiştir.¹¹ İsmet Paşa'nın “insani boyut” olarak ifade ettiği kısmın tarihsel görüntüsü şöyle sıralanabilir:

1-Anadolu'nun işgali

2-Yayılmacı Yunan politikası

a-Özellikle Yunan egemenliğinde yaşayan Türklerde meydana gelen tedirginlik ve Anadolu'ya kaçış

b-İşgaller nedeniyle yerinden yurdundan olan Anadolu Türklerinde meydana gelen tedirginlik ve iç kısımlara kaçış

3-Türk ordusunun zaferi

a-Anadolu'ya yerleşme ümidiyle gelen Rumlarda oluşan tedirginlik ve Yunanistan'a kaçış

b-Anadolu'da önceden varolan ama savaş döneminde olumsuzluklar takınan yerli Rumlarda meydana gelen tedirginlik ve Yunanistan'a kaçış.

⁷ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s. 119.

⁸ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s. 119.

⁹ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s. 119.

¹⁰ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s. 122, 123-126,127.

¹¹ Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950), s. 95.

c-İç kesimlerde yaşayan fakat pek sorun çıkarmamış olan yerli Rumlarda ortaya çıkan gelecek kaygısı.

d-Bölgeden daha önce göç etmek zorunda kalan Türklerin yurtlarına dönüşü ve bunların olası bir intikam duygusu.

Bu maddelere bakıldığında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bir ölüm- kalım mücadelesi olduğu, başka bir anlatımla; Yunan'ın Türk'ü yok etme savaşına karşı ortaya çıkmış bir direniş hareketi olduğu anlaşılır. Dolayısıyla işin "*insani boyutu*" bu şekilde ele alınmalıdır.

Artık Türklerin ve Rumların iç içe yaşama olanağı kalmamıştı. Zaten varolan göçün hukuki yönünü belirlemek kaçınılmaz bir hal almıştı.¹²

IV. Mübadele Kabul Ediliyor

Konferansta mübadele ile ilgili tartışmalar hemen sonuçlanmamıştır. Fakat bu sorunun bitmesinden yana görünen komisyon şöyle bir karar almıştır: "*Savaş tutsakları ile rehinelere geri verilmesini içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, konferansa çağırılan üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan'ın birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt komisyonun incelemesine havale edilmesine ve alt komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verildi*".¹³

Mübadele'nin nasıl yapılacağına ilişkin düzenleme 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış ve "*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*"¹⁴ ismiyle tarihteki yerini almıştır.

V. Mübadele Komisyonu Görev Başında

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Protokol, mübadele konusuyla ilgili olarak kurulacak Karma Komisyon'un yapısını da belirlemişti. Buna göre; komisyonun üç tarafsız üyesi olacaktı ve Türkiye ile Yunanistan'ın da dörder üyesi bu komisyonda yer alacaktı. Karma Komisyon gerekli göreceği yerlerde, birer Türk ve Yunan üye ile komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşan alt komisyonlar da oluşturabilecekti.¹⁵

Karma Komisyon bu çerçevede birer Türk ve Yunan üye ile tarafsız bir başkandan oluşan on bir alt komisyonla 17 Eylül 1923'te iş başı yaptı.¹⁶

1924 yılına kadar geçen süre içerisinde mübadele işini gerçekleştiren komisyon, 30 Ocak 1923 Antlaşmasının¹⁷ 2. maddesinin uygulamasından doğan

¹² Elçin Macar, Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İstanbul, 2003, s. 96-97.

¹³ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s.128,129.

¹⁴ Meray, Lozan Barış Konferansı, I/I, s. 82,87; Cemil Bilsel, Lozan, II, İstanbul, 1998, s. 293-295.

¹⁵ Meray, Lozan Barış Konferansı,II/II, s. 85; Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950), s.206.

¹⁶ Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, s. 72.

sorunlarla karşı karşıya geldi. Bu sorun Türk-Yunan anlaşmazlığını yeniden alevlendirdi. Çünkü; mübadele konusunda kimlerin “*etabli*” yani yerleşik sayılacağı taraflarca farklı yorumlanıyordu.

Anlaşmanın 2. maddesine göre: 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul şehremaneti daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, yani İstanbul’da oturan Rumlar yerleşik (*etabli*) sayılacak öte yandan 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın çizmiş olduğu sınırın doğusunda kalan Müslümanlar da Batı Trakya’nın yerleşikleri olarak kabul görecekti.

Bu maddenin uygulaması konusunda Yunan tezi; “*yerleşik*” tanımının uluslar arası hukuka göre belirlenmesini, Türk tezi ise; Türk yasalarına göre tespit edilmesi gerektiğini savunuyordu.¹⁸ Komisyondaki diğer üyeler de “*yerleşik*” tanımının uluslar arası hukuka göre belirlenmesi yönünde görüş bildirince bu durum Türkiye’yi öfkelenmiştir.

Yunanistan meseleyi Milletler Cemiyeti’ne götürmek istiyordu. Çünkü, Yunanistan; Türkiye’nin “*etabli*” konusunda dışarıdan baskı almaması durumunda karşı görüşü benimsemeyeceğine inanıyordu.¹⁹

31 Ekim 1924 tarihli konsey toplantısında “*etabli*” meselesi ele alındı ve sonuçta Milletler Cemiyeti Konseyi, meselenin hukuki yönü nedeniyle Milletlerarası Daimi Adalet Divanı’ndan 12 Aralık 1924’te istişari mütalaa istedi. Fakat, Adalet Divanı’nın “*etabli*” tanımı da Yunanistan’la aynı olduğu için Türk-Yunan anlaşmazlığı çözümlenemedi.²⁰

Türk-Yunan anlaşmazlığındaki önemli nedenlerden biri de azınlık halka gösterilen kötü muameleydi. Her iki taraf da bu konuda birbirlerini suçluyordu. İşin ilginç yanı ise; Batılı devlet adamlarının da bu konuda gerçekleri göz ardı ederek Venizelos’un yanında yer almalarıydı.

Batılıların yanlı tutumunu, yani Türklerin karşılaştığı sıkıntılarla ilgilenmediklerini aşağıdaki belgeler kanıtlamaktadır:

“11.Fırka kumandanı Ahmet Bey’in Yunanistan’da kalan Türklerin çektiği sıkıntı ve eziyetleri anlatan mektubu ile Başvekilin gerekli tedbirlerin alınacağını belirten yazısı”,²¹

“Midilli’de mübadele edilecek halkın zulüm ve eziyet gördüğünü haber veren telgraflar ve nakil işlerinin hızlanması”,²²

“Yunan Hükümeti’nin Girit’teki Müslüman halka yaptığı baskı ve zulümlerden bahseden Antalya milletvekili Ahmet Saki Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu muhtıra”,²³

¹⁷ İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), I, Ankara, 1983, s. 176.

¹⁸ Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923-1950), s. 96.

¹⁹ Özden Zeynep Alantar, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, 2001, s. 73.

²⁰ Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923-1950), s.96-97.

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 030 (12.09.1923) 123 873 1.

²² BCA., 030 (03.10.1923) 123 873 9.

“Yunanistan’ın Batı Trakya Türklerine insanlık dışı muamelelerde bulunduğu ve bu durum devam ederse Türkiye’nin de memlekette bulunan Yunanlılara aynı şekilde davranmak zorunda kalacağıının bildirilmesi”,²⁴

“Mübadele edilmeği bekleyen Midilli Adası halkının çektiikleri sıkıntı ve eziyetler sebebiyle hemen nakledilmeleri gerektiği”,²⁵

“Mübadillerin, Yunanistan’daki mallarının değerlerinin gerçek kıymetlerinden daha az tespit edildiğine dair Karacaabad mübadil muhacirlerinin yazdıkları tezkere”.²⁶

Mübadele döneminde tüm bunlar yaşanırken Yunan Hükümetinin başında bulunan Venizelos’un konuyla ilgili düşünceleri şöyle ifade edilmektedir: *“Aslında bu anlaşmazlık Yunan Hükümeti’nin Batı Trakya’ya akın akın gelen Rum göçmenleri yerleştirmek suretiyle Pan Helenizm idealini gerçekleştirmek istemesiyle başladı. Venizelos, Lozan Antlaşması sonuçlandırılmadan, Ankara Hükümeti’nin nüfus mübadelesinin yapılmasını önerdiğini duyar duymaz”*²⁷ bu öneriye sıcak baktı. *Çünkü, Batı Trakya’daki 350.000 Müslüman Türk’ün boşaltacağı yerlere Rum göçmenlerini yerleştirmek istiyordu”*.²⁸

Venizelos’un düşüncesi bu yönde olduğu için Yunanistan’ın Türklerle ilgili uygulaması acımasızca olmuştur.

Savaş sonrası Türk-Yunan barışının pekiştirilmeğe çalışıldığı dönemde Yunanistan’ın Türklerle ilgili uygulamaları da şöyle ifade edilebilir: *“...İstanbul’dan gelenlerin yanı sıra Bulgaristan’dan da Batı Trakya’ya büyük bir göç akımının başlaması, Venizelos’u zor durumda bıraktı. Lozan Antlaşması’ndan az sonra 1924’te bile bölgedeki Rum nüfus, 189.000 idi. Bu rakam Batı Trakya’nın toplam nüfusunun % 62’sini oluşturuyordu. Bu yüzden Batı Trakya Türklerinin evlerine Rum göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla Yunan Hükümeti tarafından el kondu”*.²⁹

1923-1924’te kırsal kesimde 824 ev, şehirlerde 5590 ev işgal edildi. Buna ilaveten, 124 cami ve Müslümanlara ait 667 ahıra dahi el kondu. Bu arada Türk nüfusa karşı gittikçe artan bir nefret oluşuyordu.³⁰

Yunanistan’ın Türklere ait mallara el koyma uygulaması aslında mübadele işinden öncelere rastlar. Şöyle ki; mübadele fikri gündeme geldiğinde

²³ BCA., 030 (08.10.1923) 123 873 16.

²⁴ BCA., 030 (16.10.1923) 123 874 12.

²⁵ BCA., 030 (28.09.1923) 123 873 4.

²⁶ BCA., 030 (02.07.1928) 123 878 8.

²⁷ “Ankara Hükümeti’nin önerdiği” yerine “Ankara Hükümeti’nin buna sıcak baktığı” denmeliydi. Çünkü, mübadele teklifinin Yunanistan taraftan yapıldığı tarihi bir vakıadır.

²⁸ Alantar, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, Türk Dış Politikasının Analizi, s.75.

²⁹ Alantar, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, Türk Dış Politikasının Analizi, s.75.

³⁰ Alantar, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, Türk Dış Politikasının Analizi, s.75.

Yunanistan, Girit'teki Müslümanlara zorla muhtıra imzalatma girişiminde dahi bulunmuştur.³¹

Yunan Hükümetinin uygulamaları bu yönde olunca doğal olarak Ege'nin karşı kıyısında yer alan Türkiye'nin de politikası buna göre şekillenecektir. Milletler Cemiyeti'nin bütün bunları görmezden geldiği dönemde, Esat Efendi, Şükrü Kaya, Vasıf Bey, Mahzar Müfit Bey, Tunalı Hilmi, Besim Atalay gibi duyarlı milletvekilleri TBMM'de 10 Kasım 1923'te gerçekleşen birinci oturumda ateşli konuşmalar yapmışlardır. Bu milletvekillerinin konuşmalarının ana fikri: *"Yunan zulmüne karşı Türkiye'de kalan Rumlara misilleme yapılması"*³² yönündedir.

Milletler Cemiyeti'nin yanlı tutumu ve Türk milletvekillerinin sertlik yanlısı konuşmalarına rağmen Başvekil İsmet Paşa, sağduyudan uzaklaşmamış ve şöyle demiştir: *"...Yüz binlerce halkın saadet ve felaketine taalluk eden bir meselede bitaraf bir heyet ile araya girmiş ve bu işi tanzim etmek mesuliyetini deruhte etmiş olan Cemiyet-i Akvam'ın cihan nazarında kendisini imtihana koyduğunu zannediyoruz, bu kanaatteyiz. Cemiyet-i Akvam murahhaslarının nezaret ve mesuliyeti altında bulunan bir hadiseyi insaniye hüsnü surette cereyan etmez, bir çok fecayi ve mezalime müncer olursa Cemiyet-i Akvam'ın bütün cihan nazarında yüksek mevkii ve yüksek itibarı mevzuu bahs olmaz mı? Cemiyet-i Akvam azaları meselede alaka-i ciddiye göstereceklerdir"*.³³

"....sabır ve tahammülü son dereceye vardırıktan sonra aldıklarımızı iade etmek ıstırarı hasil olursa hiç tereddüt etmeyiz. Arkadaşlar! Türk'ün ananesi imzaya sadakat ve akdettiği mukaveleye ciddi bir samimiyettir".³⁴

İsmet Paşa her ne kadar bu sözleri sarf etmişse de gerek Milletler Cemiyeti ve gerekse Nansen yanlı tutumunu sürdürmüştür. Örneğin; Nansen'in hazırladığı rapor çerçevesinde finans komitesi Yunan Hükümetine mübadele için 9 Temmuz 1923'te bir miktar para aktarırken kısa bir süre sonra bu yeterli görünmediği için; İngiliz Bankası Yunan ulusal bankasına 1.000.000 paund, Mayıs 1924'te ise ikinci kez aynı oranda para aktarmıştır.

Nansen'in raporuna göre Türkiye'ye yardım yapılmasına gerek yoktu. Çünkü, Türkiye kendi kendine yeterdi!..³⁵

Aslında Batılıların Türkiye'ye karşı bu tavrı oldukça iyi bir sonuca da neden olmuştur. Çünkü, mübadele döneminde Yunanistan için halli için 10.000.000 sterlin borç alırken, Türkiye; 1.000.000 sterlinlik bir harcamayla ve

³¹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi(TİTE), Kutu No: 55, Belge No: 124 (12.12.1922).

³² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM. ZC.), Devre II, İçtima I, III, Ankara, 1981, s. 318-328; Bayram Bayraktar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Ankara, 1989, s.73-89.

³³ TBMM. ZC., III, s.331.

³⁴ TBMM. ZC., III, s.330.

³⁵ Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi, s.75-76.

borç almadan sorununu çözmüştür.³⁶ Böylece Türkiye dış güçler karşısında daha rahat hareket etme şansı bulmuştur.

VI. Mübadelenin Zorlukları

“*Etabli*” yani yerleşik tanımında tarafların anlaşmazlığa düştüğü bilinmektedir. Bu kavram üzerinde anlaşmazlığın temel nedeni Yunanistan’ın İstanbul ve çevresinde mümkün oldukça fazla Rum bırakma arzusu yatmaktadır.³⁷

Yine mübadele döneminde genellikle Yunanistan’ın başlattığı “*el koyma*” girişimleri³⁸ misilleme hareketiyle karşılık bulmuştur.³⁹ Durum karşılıklılık çerçevesinde gerçekleştiği için bunun en fazla sıkıntısını uygulamaya tabi olanlar yaşamıştır.

VII. Mübadele Uygulaması Dışında Kalanlar

Mübadele Anlaşması çerçevesinde yaklaşık 500 000 Müslüman Türkiye’ye gelmiş, buna karşılık 1 milyondan fazla Rum Yunanistan’a göç etmiştir.⁴⁰ Nüfusla ilgili bu yer değiştirme çalışmaları ve bununla ilgili sorunların çözümü on yıllık bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Mübadele Antlaşmasında geçen “*Rum Ortodoks dini*”⁴¹ tabiri ile kimlerin ifade edildiği çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Karma Komisyon 8 Ağustos 1924 tarihinde gerçekleşen 64. oturumunda bu ifadenin bütün Rumları kapsamadığına ve vaftiz kayıtlarının Katolik Rumlar için bağlayıcı unsur olarak kabul edilebileceğini karara bağlamıştır. Böylece Türkiye’nin istemeyerek de olsa Katolik ve Protestan Rumları mübadele haricinde tutması sağlanmıştır.⁴²

Aslında mübadele dışında tutulanlar bunlarla sınırlı değildir. İşgaller sırasında işgalcilerle işbirliğine gitmeyip Türklerin yanında yer alan Giresunlu Ponosoğlu Nipoyat,⁴³ Söke’de yaşayan Konstantin Portil veled-i Dimitri⁴⁴ ya da

³⁶ Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme Politikaları”, İstanbul, 2002, s. 21.

³⁷ Akşam, 12 Temmuz 1929, “Müzakere perdesi altında komedi oynuyorlar”; Konuyla ilgili madde için bkz. Meray, Lozan Barış Konferansı, II/II, s. 82. (Madde II).

³⁸ Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları 1922-1923, I, Ankara, 1990, s.214-215; Aktar, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme Politikaları”, s. 35.

³⁹ Kara, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923-1950), s. 207.

⁴⁰ Koçoğlu, Azınlık Gençleri Anlatıyor, s.223-224. Bu konuda farklı rakamlar verilmektedir. Fakat sayılar birbirine yakındır. Mehmet Çanlı, “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi”, Tarih ve Toplum, 129 (Eylül 1994), s. 59; Baskın Oran, “Kalanların Öyküsü”, Atatürkçülük ve Modern Türkiye, AÜ. SBF., Yayın No: 582, Ankara, 1998, s. 157.

⁴¹ Meray, Lozan Barış Konferansı, II/II, s. 82. (Madde I).

⁴² Macar, Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, s.139.

⁴³ BCA., 030 (25.12.1927) 18 01/ 027 70 14.

⁴⁴ BCA., 030 (25.12.1927) 18 01/ 912 63 5.

bir Fransızla evlenen Madam Maria Savacioğlu⁴⁵ gibi sayılabilecek bazı Rumlar da bu uygulamanın dışında kalmışlardır.

Bu örnekleri vermekteki kasıt şudur: Eğer tarihte yaşanan bu olay, dramatik olarak değerlendiriliyorsa bunun tek suçlusu Yunanistan ve onları kullananlardır. Türkler, kendilerine ihanet edilmediği müddetçe her kesimle dostça, iç içe yaşayabilmektedir.

VIII. Mübadele Niçin Kabul Edilmiştir

Lozan Konferansı'nda mübadele konusu ele alındığında bunun çok büyük sorunlara yol açabileceği fakat bu sorunların mübadele yapılmazsa oluşabilecek sorunlardan çok daha dayanılmaz acılara yol açmayacağı bizzat Nansen tarafından dile getirilmişti. Ancak bütün bu tespitlere rağmen, karar mübadelenin yapılması yönünde olduğuna göre bu durumda tarafların beklentilerini ortaya koymak bir zorunluluk olur.

Mübadeleden Yunanistan'ın beklentilerini bizzat Yunan Başbakan Venizelos 17 Haziran 1930 tarihinde Yunan parlamentosunda yaptığı şu konuşmayla ortaya koymuştur: *“Türkiye'nin bizzat kendi- yani yeni Türkiye-Osmanlı İmparatorluğu hakkında tek bir şey dahi duymak istememektedir. Cumhuriyet Türkiye'si homojen bir Türk milli devleti kurmaya çalışmaktadır. (1922'de yaşadığımız) Küçük Asya felaketinden sonra ve neredeyse Türkiye'deki bütün milletdaşlarımızın Yunan topraklarına gelmesi (sonucunda), biz de zaten benzer bir işle uğraşıyoruz”*.⁴⁶

Türklerin Trakya'dan çıkarılması Yunanistan'ın Helen politikası için bir zorunluluktu. Türklerin bu bölgeden çıkarılması Hıristiyan Avrupa'nın da işine geliyordu. Fakat onlar bu isteklerini *“Barış”* şeklinde yansıtıyordu.

Türklerin mübadeleye taraftar görünme nedenine gelince: Her şeyden önce ulus devlet olma fikri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin çalışmalarıydı ve şimdi bu düşünce doruğa çıkmıştı.

İkinci olarak, tarihsel süreç içerisinde görüldüğü gibi, Türkler daima insancıl davranışlar sergilediği halde bunun karşılığını bulamamıştır. Bu güvensizlik duygusu ve bir daha böyle bir acı yaşamama beklentisi Türkleri bu yola yöneltmiştir.

Üçüncü olarak, uluslaşma elbette ki sadece nüfus çoğunluğuyla olmayacaktı. Uluslaşma düşüncesinin siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda desteklenmesi gerekiyordu ve bunun yolu da bu uygulamadan geçiyordu.

IX. Mübadelenin Mağdurları

Türkiye ile Yunanistan arasında huzur mücadelesi mübadele yoluyla sağlanmaya çalışılmış ve bu uygulama sonucunda *“göçmenler”* ve *“azınlıklar”*

⁴⁵ BCA., 030 (20.02.1929) 18 01/ 12 16 6; Düstur, III. Tertip, IV, “Bazı Rum Ortodoks Kadınların Mübadeleden İstisnasına Dair Kararname”, 26 Ağustos 1925, No: 2407.

⁴⁶ Aktar, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme Politikaları”, s.22-23.

diye tanımlanan iki grup ortaya çıkmıştır. Bu grupların yaşantısına bakıldığında her iki tarafta da aynı sonuç görülmektedir: Yeni mekana uyum sağlamakta güçlük çekenler, yanlış yerlere yerleştirmelerden dolayı şehirleşmeye çalışan köylüler ve köylüleşmeğe çalışan şehirli. Çiftçilikten anlamayan çiftçiler, ticaretten anlamayan tacirler.

Bütün bu olumsuzluklar yetmiyormuş gibi Yunanistan'dan gelen muhacirler, bazı kesimlerin: "Devlet Rumları Türkiye'nin en güzel topraklarına yerleştirdi" şeklinde belki de kasıtlı bir yargısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu Türkiye'de olanlar. O halde Ege'nin karşı kıyısında neler oluyor? Türklerin mal varlıklarına el koya koya Avrupa Birliği'ne adeta azınlık sorunu kalmadan giren Yunanistan; "Batı Trakya"yı siyasi arenası olarak kullanmaktaki ustalığını göstermekte, dostlarının yardımıyla(!) Heybeliada Ruhban Okulu, Fener Patrikhanesi ve Kıbrıs konularını da sıcak tutarak Türkiye'den taviz koparma arayışlarını sürdürmektedir.

Abstract : In the consequence of the expansionist policy of the Ottoman Empire, like many other nations, the Greek had also begun to live together with the Turks and this common life lasted for a long period.

Despite the indulgent administration of the Ottoman Empire, the provocative act of foreign forces did achieve their goals and this common life get spoiled.

The period elapsed between World War of I and the War Of National Liberation is not the period of tranquility in the general sense, it is a period of conflict. This period. At the same time this period is the turning point that removed the probability of the common life of Turks and Greeks.

The formalization of ending of this common life was inevitable in Lausanne where Peace Talk were held. Along with the desire of the other countries, the idea of immigrants exchange was adopted for the solution of the issue.

Yet, the consequences of this tranquility struggle has been as dramatic as war pains.

Key Words : World War of I, War of National Liberation, Immigrants, Exchange, Lausanne, Turk-Greek.

Kaynakça

- Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve "Türkleştirme Politikaları"**, İstanbul, 2002.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Komisyon, Ankara, 2002.
Bayraktar, Bayram, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Ankara, 1989.
Bilsel, Cemil, **Lozan**, II, İstanbul, 1998.
Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", **Tarih ve Toplum**, 129 (Eylül 1994), s. 54-61.
Kara, Bülent, **Taahhütten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2004.
Kinross, Lord, **Atatürk. Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, 1990.
Koçoğlu, Yahya, **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, İstanbul, 2001.

- Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, 2003.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, II/II, İstanbul, 2001.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, I/I, İstanbul, 2001.
- Oran, Baskın, “Kalanların Öyküsü”, **Atatürkçülük ve Modern Türkiye**, AÜ. SBF., Yayın No: 582, Ankara, 1998, s. 155-173.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, Ankara, 1983.
- Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları 1922-1923**, I, Ankara, 1990.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM. ZC.)**, Devre II, İçtima I, III, Ankara, 1981.